
Rasprave

Izvorni znanstveni članak
316.77

Obavijest i razvoj

TENA MARTINIĆ*

Sažetak

Pojam novih informacijskih tehnologija izmjena i obrada obavijesnih sklopova dobiva nove razmjere. Nove mogućnosti u obradi informacija urodile su dalekosežnim posljedicama. Mijenjaju se odnosi u pojedinim čovjekovim djelatnostima i u cjelokupnom društvu. Sada bi se mogla osigurati takva interakcija u kojoj pojedinac i grupa imaju istovjetne mogućnosti sudjelovanja u svim vidovima zajedničkog života. Naglašeni politički iluzionizam stvara sve veći jaz između stvarnog i umišljenog. Informatički postavljena proizvodnja traži puno veću interakciju, nego u prethodnom, industrijskom razdoblju.

Obavijest ili informacija osnovna je sastavnica čovjekova predočavanja svijeta. Sve što je izrečeno obavijesno je, odnosno ono je nešto čime se predstavlja kakvo postojeće ili izmišljeno stanje stvari. Biti informiran znači imati uvid u kakvo stanje stvari ili situaciju i moći se prema njima postaviti te, ako je neophodno, i djelovati. Naši su postupci ovisni o našem uvidu u svijet u kojem živimo. Obavijest je izvorište našega postupka čak i onda kad se naoko djeluje emotivno, odnosno spontano ili gotovo instinktivno. Uostalom, znano je da se i životinjski postupci, koje se često pripisuje instinktu, zasnivaju na primarnim porukama, uzevši i one koje se gotovo genetski stječu. Ptica selica nasljeđuje nagon za mijenjanjem prostora, ali tu genetsku poruku neposredno osnažuje ponašanjem svoga jata. Ono što je u životinjskom svijetu gotovo točno ograničen obavijesni raspon, snalaženje u njihovu okolišu, u čovjeka je puno neodređenije i ovisno o socijalnoj grupi. Naslijeđeni obavijesni sklop u čovjeka je, u odnosu prema stečenom, puno manji i po tome se čovjek razlikuje od životinje. Čovjek neprestano podešava, precinačuje i dopunjuje svoj obavijesni sklop koji se može imenovati kao njegov svjetonazor, odnosno njegova predodžba svijeta i života.

Shvati li se obavijest u takvom značenju, odmah će se razaznati i njezin značaj. Informacijom se, dakle, gradi ili razgrađuje stanovita slika svijeta.

* *Tena Martinić*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Sociologija kulture.

Ona je stoga za nas od presudne važnosti. Obavijest nam omogućuje da se smjestimo u prostor i vrijeme. Ona je osnovica našeg djelovanja. Kad ne bismo primali obavijesti, naš bi nam se okoliš ukazao kao potpuni kaos, nesuvisla hrpa predmeta i pojava koje ne bismo mogli razlučiti. Predodžba svijeta koju dijelimo s ostalim članovima zajednice, zapravo je određeni obavijesni sustav ili skup sredenih i međusobno povezanih informacija kojima se razgraničuju predmeti i pojave našeg okoliša. Te su obavijesti povezane određenim kodom ili idejom nositeljicom, tj. logikom kojom se pojedina obavijest povezuje u jedinice, a one pak u cjelinu koja jest naša vizija svijeta, odnosno slika svijeta naše društvene zajednice. Naš svijet je zapravo skup povezanih obavijesti o pojavnom svijetu. Međutim, ne valja taj obavijesni skup shvatiti potpuno relativno. On ima svoju čvrstu podlogu u našem djelovanju, činjenju. Čin se pak ostvaruje tvorbom umjetnih, neprirodnih objekata i predmeta, zapravo artificijelnih prostora koji su rezultat čovjekova rada. Iz ljudskih postupaka proizlaze norme društvenog ponašanja i međusobnih odnosa, a svaka društvena zajednica opstoji na kolektivnom pamćenju koje je usustavljeni red obavijesti o njoj samoj.

Obavijest ili informacija jest vrijednost koja se inače u našem svakidašnjem djelovanju dovoljno ne uočava, pa se onda u neposrednoj praksi i ne može sagledati koliki je njezin značaj u našoj društvenoj zbilji. Mi se služimo raznovrsnim obavijestima a da nismo ni svjesni samih posljedica njihove uporabe. A upravo se u svakidašnjoj praksi, postupcima našega neposrednog djelovanja neprestano pomiče obavijesni ustroj neke društvene zajednice. Mi koristimo usustavljeni obavijesni kod jer bez njega ne bismo mogli komunicirati, no naša uloga pri tome nije pasivna jer upotrebom toga koda mi na njega i utječemo. Svaka osobna upotreba doprinosi učvršćenju obavijesnog sustava ili njegovu mijenjanju. Nijedan od ovih dvaju procesa nije po sebi pozitivan ili negativan. Njegova se značajka određuje prema cjelovitom kontekstu pojedinog informacijskog sistema i njegove učinkovitosti u svakidašnjem čovjekovu djelovanju. U razdoblju uspostavljanja novoga obavijesnog sustava, učvršćivanje njegovih sastavnica moglo bi se označiti kao konstruktivan proces, dok se u vrijeme destrukcije nekoga isluženog, nedovoljno učinkovitog informacijskog sistema njegova rigidna uporaba pokazuje kao nedjelotvoran postupak.

Pojavom novih informacijskih tehnologija izmjena i obrada obavijesnih sklopova dobiva nove razmjere. Ne pojavljuje se samo više informacija nego se pri njihovoj obradi javlja i potpuno nova kvaliteta. Obavijesni se djelokrug, prema prijašnjim mogućnostima, širi do gotovo nesagledivih granica, što povećava djelotvornost informacijskog postupka. Ovisno o prijenosnim mogućnostima i posebice o mogućnostima obrade informacijskih sklopova, povećava se utjecaj na bližu i dalju okolinu. Kao što se to uočilo već početkom našeg stoljeća, povećanje obavijesnih protoka postaje nova i odlučujuća dimenzija čovjekova opstojanja. Pojavom, pak, televizije i kompjutora, čime je obilježena druga polovica dvadesetog stoljeća, prijenos i obrada obavijesti postaje osnovica svakoga čovjekovog djelovanja. Obrada informacija uvlači se u svaki ne samo obavijesni čin nego je ona osnovica

gotovo svakoga čovjekovog djelovanja, od iskazivanja do proizvodnje. Proizvodni proces se, naime, sve više zasniva na brznoj i što razrađenijoj obradi informacija. On sve manje ovisi o uloženom fizičkom radu, a sve više o umješno postavljenom i informacijski učinkovitom proizvodnom procesu. Treba se samo prisjetiti automatske regulacije različitih proizvodnih i inih postupaka, pa da se odmah uoči o čemu je riječ. Primjerice, robotizacija pojedinih proizvodnih procesa ili upravljanja, ne samo da smanjuje neposredan ljudski rad nego povećava kvalitetu proizvoda ili nekog djelovanja.

Novo mogućnosti u obradi informacija urodile su dalekosežnim posljedicama. One ne samo da mijenjaju odnose u pojedinim čovjekovim djelatnostima nego i u cjelokupnom društvu. Pojedinaac prema kolektivu biva postavljen u novi odnos. Njemu je otvorena mogućnost koju prije nije imao da se izravnije uključuje u društvena zbivanja, ali se isto tako pokazuje i suprotna strana - da se pojedinac ili manja grupa nametne kao apsolutni posjednik informacijskog protoka ili da se nametne kao vlast, upravitelj društvenih tijekova. Takvo stanje ne može potrajati u nedogled, jer prijeći da se obavijesni sklopovi dalje razvijaju, što je moguće samo u društvenom pluralizmu, te ono zasigurno unazaduje kakvu društvenu zajednicu i mora je dovesti do kritičnih i potom kriznih stanja. Informatičko društvo (nazovimo ga tim neutralnim imenom), ako želi takvim i opstati, mora biti u najširem značenju riječi pluralno. Ono se može razvijati samo u razlikama između pojedinaca i društvenih skupina. Razlika ne isključuje suradnju i koordinaciju, dapače, one su njezin uvjet. Naime, suradnja i koordinacija se temelje na razlici. Ukoliko nje nema, onda je riječ o podčinjenosti i poslušnosti. Izvedemo li barem pretpostavljeni zaključak iz navedenih tvrdnji, onda bismo mogli reći da se informatičko društvo može razvijati samo u demokratskim, odnosno polivalentnim zajednicama, sastavljenim od različitih pojedinaca i različitih skupina.

Razlika je osnovni uvjet da bi se u društvenu produkciju uveo svaki pojedinac i skupina, a demokratsko društvo, što pokazuje europska povijest od antičkih vremena, jedino može osigurati takvu interakciju u kojoj pojedinac i skupina imaju istovjetne mogućnosti da sudjeluju u svim vidovima zajedničkog života. Svakidašnjica pojedinca u zajednici zasnovanoj na informatički razvijenoj produkciji biva uvelike različita od one u tradicionalnim društvima. Nju valja sagledati u svim njezinim aspektima, bez predrasuda, odnosno nekritičkog osporavanja ili veličanja. Informatička tehnologija je rezultat produkcijske snage europskog tipa civilizacije, no ona je prihvaćena i vrlo uspješno prilagođena u japanskoj i nekim drugim azijskim sredinama, što ukazuje da ima određenu epistemološku, rekli bismo, univerzalnu spoznajnu osnovicu na kojoj je moguća interakcija različitih svjetonazora. Ona dakle može unaprijediti život i produkciju različito usustavljenih društvenih zajednica i biti korištena u raznolikim načinima svakidašnjeg života. Njezina prilagodljivost, koliko je to do sada uočljivo, zapravo otvara velike mogućnosti za uspostavljanje dijaloškog odnosa među različitim društvima i, još šire, civilizacijama. S druge pak strane, informatička tehnologija može ubrzati proces nerazumnog poništavanja

prirodne ravnoteže koja nastaje nekontroliranom i zapravo neracionalnom industrijskom proizvodnjom. O nerazumnoj upotrebi suvremene tehnologije moguće je govoriti i zato što se njezine posljedice mogu gotovo egzaktno predvidjeti, odnosno simulirati samim računalskim obradama. Kompjutor je sredstvo koje čovjeku omogućuje fingirati i time projicirati najraznolikija stanja koja su rezultat ljudskog djelovanja. Naime, informatički pristup pojavama obuhvaća već toliki broj obavijesti da je njime moguće predvidjeti posljedice umjesto tvorenih stanja koja su rezultat čovjekova djelovanja. Euforijske futurološke predodžbe o potpuno umjetnom prostoru, iz kojeg je isključen prirodni slijed, zabluda je nastala iz tehnološke prepotencije, neumjerenog vjerovanja u ljudske proizvodne moći. Ovakvo vjerovanje dovodi do ekoloških katastrofa. Jer, čovjek je dužan uklopiti se u prirodni red stvari a ne da poremećuje osnovnu ravnotežu svoga prirodnog okoliša.

Novi načini obrade i prenošenja obavijesti prekoračuju sva ograničenja: prostorna, vremenska i sadržajna. Nekad je širenje obavijesti imalo različita ograničenja. Prijenosno ograničenje bilo je ponajprije prostor i vrijeme. Obavijest o nečemu, događaju ili kakvom saznanju, nekad nije mogla premostiti prostorne zapreke. Zato su i postojale čvrsto ustrojene ljudske zajednice koje su živjele prema svojim zatvorenim pravilima. Nije nam iz povijesti poznat samo jedan slučaj visokorazvijenih civilizacija koje, na žalost, jedino fragmentarno poznajemo. Izbrisani su mnogi obavijesni tragovi o njihovu načinu života i njihovu svjetonazoru. Zbog nekadašnje obavijesne izoliranosti, te načina pohranjivanja i prenošenja informacija (dobrim dijelom bila je to usmena predaja), nepovratno su nestala svjedočanstva o brojnim ljudskim zajednicama. Novim načinom obrade informacija uvelike se uspjevaju premostiti i mnoge sadržajne prepreke. Primjerice, audiovizualna prijenosna tehnika omogućuje "prijevod" nekoga obavijesnog sklopa ne samo na verbalnoj nego i vizualnoj i akustičkoj razini. Navedimo samo slikovni prikaz i informacijska svojstva kakva jezičnog iskaza. Posebice je pak važna već spomenuta epistemološka osnovica računarske obrade informacijskih sklopova koja će, čini se, sve više omogućavati komunikaciju između različitih ljudskih sredina.

Prevladavanjem obavijesnih prepreka manje se ljudske zajednice nalaze pod snažnim utjecajem velikih informacijskih sustava tehnički naprednijih i materijalno bogatijih društava. Ono što se u tim zajednicama proizvede kao informacija biva potom snažnim i dalekosežnim obavijesnim kanalima razaslato u najudaljenije krajeve svijeta. Ta težnja za širenjem nije, čak bih rekla, neprirodna pojava. Naime, ono što je negdje značajan događaj ne mora biti i drugdje. No, odnos prema tom događaju svakako je intenzivniji u sredini gdje se on i zbio, jer ga ona i uzima značajnim, zanimljivim i za druge zajednice. Međutim, značaj obavijesti o tom događaju, odnosno značenjsku dimenziju njezina sadržaja, odmjerava upravo primatelj poruke, tj. svaka sredina za sebe. Ako neka zajednica nije dovoljno otporna, samosvojna upravo po svojoj svekolikoj produkciji, materijalnoj i duhovnoj, ona nužno neselektivno preuzima obavijesne sklopove jačih društava, bez obzira na njihov značaj u vlastitoj svakidašnjici.

Obavijesni sklopovi kao uobličene predodžbe pojava našeg svijeta uopće, nedovoljno su u nas osviješteni i predočeni. Njima se uglavnom prilazi iz političke i nešto šire svakidašnjice, ponajviše merkantilne, te opće informacijske pragme, shvaćajući ih kao neposredno uvjeravanje (persuaziju), više negoli međusobno obavještavanje ili dijalog o svekolikim životnim problemima. Persuazija je dominantna upravo u monološkoj formi, kad se pri prijenosu obavijesti ne računa na odgovor, već je osnovni cilj poruke informacijski podčiniti primatelja obavijesti. Prihvaćena informacija u takvom slučaju treba biti usvojena kao neupitna istina bilo koje vrste: političke, merkantilne, ideološke ili neke druge. Demokratske silnice se pak u svakom društvu odupiru takvom tipu komuniciranja, nastojeći ga potisnuti upravo dijaloškom formom, u kojoj sudionici u komunikaciji bivaju ravnopravnim članovima. Persuazija ili uvjeravanje, ako se i pojavljuje kao dominantna njihova iskaza, više je poziv na protuargumentaciju nego sama želja za dominacijom. Uvjeravanje je u tom slučaju nastojanje da se vlastiti uvid ili spoznaja pokaže valjana ali u odmjeravanju s informacijskim sklopovima samog sugovornika. Uostalom, svaki djelatna čin, od uvida u svakidašnje situacije do znanstvenog ili filozofskog spoznajnog postupka, nastaje jedino u dijaloškom suprotstavljanju.

Uzmemo li u obzir značajke informatičkog društva, postavlja se pitanje, je li moguć napredak zajednice zasnovan na sustavu opće provedbe jednog rigidnog načina upravljanja društvom, u kojem se potiskuje samostalnost individualnog čina, odnosno djelovanja različitih društvenih skupina. Problem je naime u tome što se razvojem informatičke tehnologije omogućuje sveobuhvatnija kontrola nad društvom i pojedincem, pa se stoga stječe dojam da je totalitarnoj svijesti nadomak ruke sredstvo kojim može uspostaviti svoju potpunu dominaciju i poništiti svaku razliku ili oporbu. No, što se onda zapravo događa na duži rok? Može li se društvo zasnovano na informatičkoj produkcijskoj osnovici zasnovati kao totalitarno? Odgovor je - može, jer obavijesni protok i upravljanje s pomoću informatičke kontrole omogućuje potpunu dominaciju jedne društvene skupine nad ostalima. Međutim, može li se informatički postavljena društvena organizacija održati te osigurati čak i puku reprodukciju a da se o postupnom napredovanju i ne govori? Kako je uopće izvedivo da se društvena proizvodnja, utemeljena na inventivnom radu raznolikih društvenih skupina, razvija pa i održa, ako je dominacija jednog viđenja svijeta i jednog životnog načela toliko jaka da druge pristupe neposrednoj svakidašnjici potpuno potiskuje? Nisu li događaji baš u neposrednoj europskoj povijesti pokazali da je model opće kontrole jedne vizije društva nedjelotvoran i da je neodrživ u informatički postavljenim sustavima?

Trenutni pa ponešto i duže održivi totalitarni sustavi u djelomice informatički postavljenim društvima dadu obmanuti i služe kao dokaz da je ostvariv spoj između dogmatske, nasilne svijesti i suvremenog informatičkog društva. Neki su posezali za primjerom južnoameričkih država te pojedinih azijskih društava. Ali, pokazalo se i neprestano se potvrđuje da su te društvene zajednice izrazito nestabilne. Naoko potpuna dominacija i

neoboriva vladavina pojedine političke skupine pokazuje se kao neodrživa i krhka, upravo zato što takav način upravljanja ne osigurava društvenu reprodukciju, a kad je primoran dopustiti nešto slobodniju razmjenu i proizvodnju dobara, onda se uskoro sam poništi. Orwelovska vizija apsolutne kontrole i dominacije, kojima je cilj potpun uvid u svijet pojedinca (što se provodi pomoću modernih informatičkih obrada i praćenja svih podataka), u svom je krajnjem izvodu primjer uspostavljanja svojevrsnog suicidalnog društvenog stanja. Samouništenje te fikcionalno postavljene zajednice nazire se u tome što se monstruoznim birokratskim aparatom želi osigurati potpuna dominacija jedne skupine nad cijelom državom. Takvo stanje stvari biva neprirodnim utoliko što je prekinuta svaka mogućnost uspostavljanja razlike i plodonosnog sučeljavanja drukčijih odnosa prema životu i proizvodnji. Moderni informacijski sustavi to jasno pokazuju, prate li se pažljivo posljedice različito obradenih podataka. Nikad naime manipuliranje svakidašnjim događajima, situacijama i stanjima nije bilo veće nego je sada, koncem drugog milenija. Baš zahvaljujući novim informacijskim tehnikama mogućnost obrade podataka, odnosno obavijesti brzo se razvija do gotovo neslučenih razmjera. Dokumentarni materijal se preradom pretvara u pobijanje stvarnog događaja pa se tvoreno ili fiktivno stanje pojavljuje kao činjenično. Takva fikcija, koja ima privid dokumenta o stvarnom događaju, proizvod je, na primjer, političkog iluzionizma, koji svako stanje stvari promatra iz vizure svojega, obično, potpuno anakronog svjetonazora. Kad neka grupa takva, u osnovi izvanpovijesnog, odnosa prema svijetu zavlada informacijskom mrežom, onda fikcija iliti umišljaj o stvarnim događajima prevladava stvarajući snažan dojam zbiljskog stanja stvari.

Obavijest se pomoću "fikcionaliziranog dokumenta" pretvara u poruku, koja upućuje na kakvu pojavu u svakidašnjici, u izričaj kojim se tvori neko poluumišljeno stanje, i to prema predodžbi određenoga političkog iluzionizma. Manipulacijske mogućnosti informacijskih tehnologija su tolike da se fikcionalno lako pretvara u privid zbilje, pa ta lakoća brzo obmanjuje one koji se olako njima koriste. Neumjerena uporaba informacijske obrade s vremenom ipak dovodi do nepovjerenja primatelja u prihvaćenu obavijest. Naglašeni politički iluzionizam stvara sve veći jaz između stvarnog i umišljenog. Taj je proces ponekad vrlo spor, ovisno o životnim uvjetima, posebno o recepcijskoj sposobnosti onoga koji prima obavijesti, ali gotovo uvijek dolazi do istih ishoda. Naime, nužno dovodi do kritičkog odnosa prema prihvaćenoj informaciji, jer se neposrednim iskustvom provjerava ono što je bilo rečeno s onim što se izravno percipira, pa primatelj obavijesti ipak na koncu spoznaje da je riječ o iskazima umišljenih, a nikako stvarnih događaja. Tako se umišljajno predočavanje zbiljskih stanja, utemeljeno na određenom političkom iluzionizmu, pomalo rastače u neposrednim opažajima primatelja i napokon postaje potpuno neučinkovito.

Suprotan je učinak kad se suvremena informacijska tehnologija koristi pri obradi podataka da bi se što dublje ušlo u složenost kakvog stanja ili pojave. U takvom se slučaju pokazuje koje se promjene u ljudskom djelovanju zbivaju primjenom novih informatičkih tehnologija i računarske

obrade podataka. Ne radi se samo o kvantitativnim odnosima, nego o novoj kakvoći informacije. Kompjutorska obrada, dakako zahvaljujući posebnim programima, softveru a ne samo strojevima, daje novu dimenziju čovjekovoj produkciji. Ljudska se proizvodnost temeljito mijenja. Produkcija postaje ovisna o drugim čovjekovim sposobnostima i time se mijenjaju radni i organizacijski uvjeti. Nestaju neka zanimanja i javljaju se nova, učinkovitost se mjeri drugim parametrima, npr. prijašnja mjerila rentabilnosti, nezaposlenosti, obrazovanja itd., pa se tako temeljito mijenjaju i opći društveni uvjeti. Stoga ne iznenađuje da se u svijetu, posebice u polurazvijenim i nerazvijenim zemljama zbivaju jaki društveni potresi. Tamo je jaz između informatičkog i starih društvenih sustava puno dublji nego u tehnološki naprednijim zemljama. Promjene tako donose velike nesrazmjere u društvenom sustavu, koji često izazivaju i tragične srazove s nesagledivim posljedicama. Nesrazmjeri se posebno zapažaju u sredinama u kojima su se u zadnjim desetljećima dogodile velike demografske promjene ili se pak stvorio velik razmak između suvremeno, moderno obrazovnih grupa i vodećeg tradicionalnog sloja (primjer su neka azijska i afrička društva).

Pojam proizvodnje se, dakle, bitno izmijenio, bez obzira na to o kojem je društvu riječ, jer se posljedice novih načina produkcije izravno odražavaju na svim stranama našega svijeta. Nitko nije od toga izuzet, ne računajući na stupanj razvijenosti. Proizvodnost, u najširem značenju riječi - od materijalnih do duhovnih dobara - promijenila se i to se nužno posvuda odražava. Upravo je taj tip proizvodnosti izmijenio i odnose među svjetskim zajednicama. Nemoguće je više živjeti izdvojeno, u nekoj sredini koja je potpuno neovisna o onome što je neposredno, ali i posredno okružuje. Informatički postavljena proizvodnja traži puno veću interakciju nego što je to bilo u prethodnom, industrijskom razdoblju, kad se već pokazala velika međuovisnost produkcija pojedinih, posebno industrijaliziranih zemalja. Prvi svjetski rat bio je i sukob na razini svjetske međuovisnosti. Gledajući iz te perspektive, drugi bismo svjetski rat možda mogli nazvati kataklizmom druge industrijske revolucije, koja je pokazala da je bila moguća zamisao o dominaciji jednog naroda, što je onda moglo pokrenuti negativnu energiju i izazvati drugu opću katastrofu.

Upravo taj novi pojam proizvodnje još uvijek nije, posebno u nekim sredinama, ni približno jasan. Za njega je neposredno vezana i kategorija obavijesti, pa informacijskih sustava i njihove uloge. Informacija, kao osnovna jedinica, bila je temeljem proizvodnje u svim razdobljima, samo što je njezina funkcija bila dukčija jer je sama obavijest pripadala različito postavljenim produkcijskim sustavima. Uzmimo samo ugrubo razlike između proizvodnih sustava zasnovanih na manualnom, mehaničkom i automatiziranom radu, pa će se odmah razaznati promjena funkcije obavijesti u pojedinom produkcijskom sustavu. Ona je neprestano rasla i u ovoj fazi razvoja postala izrazito dominantna. Stoga je neophodno potpuno revalorizirati pojam informacije, što onda ima izravne posljedice na mijenjanje značenja ostalih kategorija našega svjetonazora, no to je već tema koja zahtijeva novi osvrt.

Tena Martinić

INFORMATION AND DEVELOPMENT

Summary

The concept of new information technologies of modifications and processing information is taking on new proportions. The new possibilities in data processing have had far-reaching consequences. Relations in certain human activities as well as in the society on the whole have been changing. Today it would be possible to ensure such an interaction in which an individual and a group have equal opportunities to participate in all aspects of communal life. The pronounced political illusionism has created a wider gap between the real and the virtual. The information-based production requires greater interaction than in the previous, industrial era.